
RECENZE

Kirsten Adamzik: *Textlinguistik: Grundlagen, Kontroversen, Perspektiven. 2., völlig neu bearbeitete, aktualisierte und erweiterte Neuauflage.* Berlin – Boston: De Gruyter, 2016. XVI + 407 s.

Kirsten Adamziková, profesorka germanistiky na Ženevské univerzitě, jejíž kniha *Textlinguistik* je předmětem této recenze, náleží do rozsáhlé skupiny německých jazykovědců, kteří se soustavně zabývají disciplínou obvykle označovanou právě *Textlinguistik* (textová lingvistika). Problematika textu si v německém prostředí udržuje stabilní pozornost od šedesátých let 20. století a nebyla zde – na rozdíl od vývoje v četných dalších oblastech, včetně české – zastíněna příklonem k jiným konceptům a teoretickým rámcům. Textová lingvistika se tak stala možno říci typicky německým oborem.¹ Tomuto postavení odpovídá neobyčejně velký počet studií i knižních publikací, jež jsou textu, jeho charakteristikám a metodám jeho analýzy věnovány. Potřeby vysokoškolské výuky pak vedly ke vzniku mnoha úvodových a souhrnných příruček; na trhu jsou nabízeny jak osvědčené starší (a zpravidla postupně aktualizované) výklady (mj. Brinker – Cölfen – Pappert, 2014;² Vater, 2001), tak rozličná novější zpracování (Gansel – Jürgens, 2009; Habscheid, 2009; Hausendorf – Kesselheim, 2008; Janich, 2008; aj.).

Rovněž recenzovaná *Textlinguistik* měla ve své prvotní verzi (Adamzik, 2004) povahu úvodové příručky, byť relativně náročné (byla pojata jako „pracovní sešit“ obsahující i úkoly a cvičení pro studenty). Přepřacování a radikální rozšíření (407 stran proti původním 176) z ní ovšem učinily publikaci podstatně odlišnou a značně ambicióznější. Sice se nadále snaží představit základy textové lingvistiky způsobem přístupným i pro zájemce bez „specifických předchozích znalostí“ (s. V) a klade důraz na názornost a instruktivnost (četné tabulky a grafy; textové ukázky, na nichž jsou probírané otázky demonstrovány), výklady ovšem jsou nejen aktualizované, ale též značně detailnější a důkladnější. Přibyly také (mj. v podkapitolách nazývaných *Kontroverze*) pasáže probírající sporné, nejasné a rozdílně pojímané body textové problematiky. Zároveň se práce programově zaměřuje na možnosti dalšího vývoje, na to, jak by se měla textová lingvistika ve vztahu k současným výzkumným trendům a měnícím se rysům komunikace profilovat a jaké úkoly by si měla klást, chce-li osvědčit svou produktivitu a legitimitu. Rozdíl mezi oběma verzemi *Textlinguistik* dobře vystihuje změna podtitulu: „Uvedení do oboru“ nahradily „Základy, kontroverze, perspektivy“.

Kniha Kirsten Adamzikové je rozdělena do devíti kapitol: Po představení historie zkoumání textu a definičních pokusů následuje přehled charakteristik textu, na nějž

¹ Adamziková výjimečnou pozici „německého jazykového prostoru“ explicitně vyzdvihuje: Tento prostor, v němž byla orientace lingvistiky na text iniciována, „je také ještě dnes centrem textovělingvistického výzkumu“ (s. 4; překlady z německého originálu P. M.).

² *Linguistische Textanalyse* od Klause Brinkera byla poprvé uveřejněna už v roce 1985 (srov. Mareš, 1989). V četných nových edicích byla upravována a doplňována, po autorově smrti i dalšími badateli.

navazuje řada kapitol, jež se podrobněji zabývají vybranými charakteristikami. Závěrečná část se pak věnuje současné pozici a výhledům textové lingvistiky. Vzhledem k množství a komplexnosti probíraných témat je zde možno podat jen náčrt obsahu publikace. Zaměřím se hlavně na složky z mého hlediska podnětné a přínosné, ale také na některá problémová místa.

Deklarovaným cílem první kapitoly (s. 1–39) je poskytnout „obrysový vhléd do různých věd o textu, jejichž spjatost je dána právě jen jejich předmětem“ (s. 3), a na tomto pozadí popsat specifickou, ale také diferencovanost a heterogenost přístupů textové lingvistiky. V spíše „mozaikově“ než přísně systematicky pojatém výkladu Adamziková poukazuje na mnohotvárnou tradici zájmu o text (mj. rétorika, hermeneutika, ale také předstrukturalistická lingvistika, která sledovala větu i v jazykovém a komunikačním kontextu); text při uplatnění různých hledisek vystupuje jako užití jazyka či jako jediná jazyková realita, jako nosič významů, resp. jako impuls pro proces rozumění, jako jazykově strukturovaný celek nebo jako sled vět. Tato diferenciací pak podmiňuje rozpětí koncepcí v rámci rozvíjející se textové lingvistiky, která na jednom pólu chce být určitým rozšířením a kompletací gramatiky a formulovat pravidla pro vztahy mezi větami (jejichž narušení vede ke vzniku „netextů“), na druhém pólu si přisvojila ambici fungovat jako obecný zdroj terminologie a metod pro konfrontaci s texty.

Druhá kapitola (s. 40–97) je věnována vymezení pojmu-termínu *text* a komplikacím s tím spjatým.³ Na základě rozboru četných definičních návrhů vyjadřuje Adamziková výraznou (a dobře pochopitelnou) skepsi vůči představě, že by se dalo dospět k vyčerpávající a obecně uzna(tel)né definici, která by taxativně uváděla nutné, resp. postačující vlastnosti textu, a tedy umožňovala přesně stanovit, zda je určité jazykové vyjádření (regulérním) textem (s tím pak souvisí otázka, může-li být jazykové vyjádření realizované v komunikaci „netextem“). Překážku podle autorky tvoří sémantická vágnost výrazu *text*, podložená tradicí i běžným územ, a zejména neobvyčejná mnohotvárnost a proměnlivost jazykově ztvárněných entit, jež vystupují jako texty.⁴ Navrhuje proto – v návaznosti na studii Barbary Sandigové (2000) – orientovat se na prototypické pojetí, tj. vycházet ze širokého souboru rysů centrálních a rysů periferních, které se v textech vyskytují v různé míře a v různých konfiguracích a podle toho určují jejich pozici v rámci rozvrstveného textového univerza – např. novinový článek je v tomto pohledu centrálněji textový než seznam položek pro nákup nebo nádražní tabule s odjezdy vlaků (s. 43).

Vedle toho se Adamziková dotýká mnoha dalších otázek souvisejících s konceptem textu. Všimá si např. tendence vyjímát mluvené, zvláště dialogické vyjadřování ze sféry textů (resp. z předmětu zájmu textové lingvistiky) a na základě komparace četných pojetí (s. 86–90) poukazuje na to, že se zde při argumentaci operuje s rozdílnými příznaky (mluvenost/psanost, pomíjivost/trvalost, dialogičnost/monologičnost), přičemž se mnohdy nepřihlíží k jejich diferencí a k faktu, že se v komunikaci různě kombinují.

³ Otázky vymezení textu se staly předmětem rozsáhlých diskusí, srov. např. Fix et al. (2002).

⁴ „Touha po jednotné, definitivní a pokud možno také ještě jednoduché definici je tedy zásadně pomýlená a není přiměřená ani předmětu zkoumání, ani vědeckému způsobu práce“ (s. 43).

Nelze tedy stanovit tak zřetelná kritéria pro ohraničení sféry textů chápaných jako entity psané, fixované, reprodukovatelné apod., jak se někdy předpokládá. Jeden z dokladů neurčitosti takového ohraničení je podle autorky fakt, že totéž vyjádření často vystupuje v několika podobách (psaná pohádka, mluvené vyprávění na jejím základě). Na druhé straně v „sémiotickém rozšíření“ pojmu *text* spatřuje Adamziková nebezpečí ztráty postizitelných obrysů a ve spojitosti s tím neoperativnosti. I když uznává, že se textová lingvistika musí zabývat i nejazykovými složkami komunikace, pléduje pro vztažení textu pouze k jazyku, zatímco jako souhrnné označení komunikačního útvaru, který může být monomediální (jazykový, obrazový atd.), nebo multimediální, navrhuje – nepochybně bez návaznosti na dřívější projekty české – označení *komunikát* (s. 68–70); dodržování takové distinkce by jistě mohlo přispět k větší přehlednosti analýz komunikace, těžko však lze počítat s jejím širším prosazením. Pozornost si dále zasluhují např. autorčiny úvahy o relacích mezi materiálními a virtuálními aspekty textů a v souvislosti s tím o škále sahající od unikátů přes soubory konkrétních, v zásadě shodných exemplářů až po abstraktní struktury (s. 76–85).

Třetí kapitola (s. 98–113) se zaměřuje na otázku, které rysy textu (resp. s textem spjaté) je třeba brát jako relevantní a do jakých obecnějších rámců (hovoří se o „dimenzích popisu“) se tyto rysy zařazují. Autorka se vcelku očekávatelně nejprve obrací ke klasickým standardům textovosti Roberta-Alaina de Beaugranda a Wolfganga Dresslera. Shrnuje kritické námitky vůči nim, zároveň v nich však spatřuje stále užitečné východisko. Standardy či kritéria textovosti nelze ovšem brát – jak vyplývá i z kritického přehledu dalších, doplňujících či alternativních návrhů – jako skupinu nutných a objektivních vlastností, které činí text textem (s. 113), ale naopak je třeba počítat se souborem navzájem provázaných rysů, jež se v textech uplatňují v různé míře a někdy mohou pro daný druh textů ztrácet důležitost (např. pro silniční ukazatele je koheze zcela marginální, s. 107). Neméně důležitý je fakt, že dané rysy jsou textům účastníky komunikace připisovány, takže na základě zaujaté perspektivy se může vyskyt i hierarchie rysů různě proměňovat. Speciální pozici získává v této souvislosti koherence, jež tu je pojata jako určitá „regulační idea“ (s. 112), která při zacházení s texty vede k otázce, zda se v rámci uplatnění jednotlivých rysů i v jejich vzájemných vztazích projevuje spojitost a propojenost.

S růzností rysů souvisí také potřeba stanovit určitý pořádací princip („rastr“), který umožní přehledný a operativní popis textů. Autorka ukazuje, že se primárně nabízí elementární rozlišení rysů intratextových, extratextových a intertextových. Zároveň zde ovšem nutně dochází k vzájemnému reflektování jazykového ztvárnění (spojeného případně i s nejazykovými prvky) a vnějších faktorů, především situačního kontextu, funkce a tématu. Následující kapitoly vycházejí z načrtnutého rozvržení.

Situační kontext (s. 114–172) je v knize pojímán velmi široce; zdůrazňuje se jeho vazba k účastníkům komunikace, kteří text nějakým způsobem situují, zasazují jej do kontextů na různých úrovních obecnosti. Kapitola tak začíná možná poněkud překvapivě výkladem o konceptu „světů“ jako obecných referenčních systémů spjatých s texty a podmiňujících jejich smysl. Autorka se tu s opřením o teorie sociálního konstruktivismu snaží vybudovat určitou základní síť, která diferencuje platnost textů z hlediska

toho, na jaký druh entit se vztahují a co o nich mohou vypovídat, a to odstíněnějším způsobem než v podobě běžné opozice mezi texty zakotvenými v empirické realitě a texty fikčními (s. 118–126). Proti standardnímu světu tak staví svět hry a fantazie, svět vědy, svět nadpřirozena a konečně dost mlhavě načrtnutý subjektivní svět, v němž jedinec připisuje smysl vlastnímu životu (*Sinnfindung*). Je zjevné, že celý model je značně spekulativní, a zůstává otázkou, nakolik je aplikovatelný v analýze a interpretaci textů (jako ilustrační příklad probírá Adamziková přízračně nikoli text, ale speciálním způsobem utvářený film *Amélie z Montmartru*). Nepříliš jasná je také relace mezi zasazováním textu do určitého světa ze strany komunikantů a budováním světa v rámci textu. Následují tradičněji pojaté výklady o komunikačních oblastech či o rolích produkční a recepční instance textu. Závěrečná část kapitoly (s. 151–172) ovšem pozoruhodným způsobem pojednává o propojení materiality textu a jeho časoprostorového situování (trvání v čase proti efemérnosti, krátkodobá a dlouhodobá platnost, vázanost na určité místo a volný pohyb mnoha shodných exemplářů apod.).

V kapitole o pojmu *funkce* (s. 173–206) vyúsťuje představení a komparace různých modelů textových funkcí do obsáhlého rozboru názorových rozdílů a s nimi spjatých problémových bodů. Jde např. o napětí mezi důrazem na polyfunkčnost a důrazem na monofunkčnost, o otázku, zda existují texty, které nemají komunikační funkci (uvádějí se např. jazyková cvičení, prokazování znalostí či vyjadřovacích schopností, vnitřní řeč, poznámky pro potřebu pisatele – zde evidentně záleží na širší uplatněného pojetí komunikace), a také o rozdíly ve funkční platnosti textu pro původce (dané původcovou intencí) a pro recipienta. Jako návrh možného řešení komplikací s konceptem funkce nabízí autorka tzv. model výnosu (*Ertragsmodell*). Neterminologicky působící výraz *výnos* byl zvolen jako označení obecné kategorie, která zahrnuje vše, „co původci a recipienti mohou z textu (potenciálně) získat“ (s. 192). Proti typologiím operujícím s malým počtem deduktivně stanovených textových funkcí se klade značně širší a otevřený repertoár, který by měl odpovídat různým perspektivám, z nichž se k textu přistupuje (např. též jako k objektu jazykové kritiky). Pro strukturaci tohoto proměnlivého komplexu funkcí se pak Adamziková snaží využít teorii sociálních systémů Niklase Luhmanna – předpokládá vazbu mezi systémy vydělovanými Luhmannem (mj. interakce, psychické systémy, organizace) a určitými soubory typických textových funkcí (např. interakci charakterizuje informování, výzvy a kontakt, psychické systémy jsou spojeny hlavně s emotivní a kognitivní funkcí).⁵

Kapitola zaměřená na téma a obsah (s. 207–247) vychází od konstatování paradoxního stavu: Zatímco pro běžného uživatele jazyka je důležité především to, o čem text pojednává, v rámci lingvistiky překvapuje „nezájem o typologizaci témat“ i o definici samotného pojmu (s. 208); téma je často bráno jako neproblematický a předem daný element a popisují se hlavně typy jeho rozvíjení. Autorka proto nejprve rozlišuje chápání tématu jako centrálního referenčního objektu, jako informačního jádra textu a jako otázky, na niž má text odpovědět. Poněkud nejasný ale zůstává status uváděného

⁵ Pokusy o využití Luhmannovy složité a osobité teorie sociálních systémů jsou v německé textové lingvistice dosti časté, důsledně z ní vychází Gansel (2011).

protějšku tématu, obsahu (*Inhalt*). Podle různých zmínek se zdá, že je chápán jako suma a síť sémantických složek textu. Téma se pak jeví jako abstrakce, resp. redukce obsahu (s. 223). Z opačného hlediska se ovšem hovoří o subtématech, „jejichž prostřednictvím je téma obsahově rozváděno“ (s. 215). V dalších částech kapitoly Adamziková mj. podává náčrt obecné typologie témat a popisuje tematickou specifickou některých druhů textů. Připojená analýza tematické struktury abstraktů vědeckých článků a slovníkových biografii je bezpochyby instruktivní, přesto však zůstává zřejmé, že rozpracování problematiky tématu stále patří k deziderátům textové lingvistiky.

Šestá kapitola, která pojednává o „formě a jazykovém ztvárnění“ (s. 248–321), podává důkladný přehled prostředků vytvářejících textovou kohezi, ale všimá si i dalších způsobů uplatnění jazykových jednotek (lexikálních, gramatických) v textech. Východiskem tu je jistě oprávněný postulát, podle něhož by měla textová lingvistika soustavně sledovat, jak jsou možnosti jazykového systému využívány v (reálných) textech (s. 250).

Osmá kapitola (s. 322–349) stručně popisuje intertextové vztahy, a zejména se soustřeďuje na klasifikaci druhů textů (*Textsorten*). Celkovému zaměření výkladů v knize odpovídá, že se proti dřívějším snahám o vybudování jednotné a přísně systematické typologie staví důraz na vícedimenzionální vztahové sítě, do nichž se jednotlivé druhy textů rozmanitě zapojují. Zásadní komunikační důležitost tematické složky textů, na kterou autorka upozorňovala už výše, vede v této souvislosti k vyzdvížení pojmu-termínu *diskurz*. Adamziková se přiklání k chápání, jež se už prosadilo v německém lingvistickém kontextu, a vymezuje diskurzy jako „množiny tematicky spjatých textů“ (s. 345). Přístupu, který je patrný v celé práci, přitom odpovídá zdůraznění faktu, že diskurzy nelze brát jako „reálné objekty“, ale že jde o entity konstituované badatelem na základě formulace sledovaného tématu (s. 346); úkolem badatele rovněž je, aby podle zřetelně stanovených kritérií vybral v rámci diskurzu, jež je jako otevřená množina textů („imaginární korpus“) ve svém celku nutně nedostupný, konkrétní korpus, který se stává předmětem analýzy (srov. Niehr, 2014, s. 42).

Závěrečnou kapitolu tvoří úvaha věnovaná pozici a výhledům textové lingvistiky ve 21. století, uprostřed konkurujících si teoretických a metodologických koncepcí (s. 350–374). Autorka spatřuje přínos a perspektivu textové lingvistiky mj. v tom, že může přispět k překonání diskrepance mezi „do sebe obráceným“ gramatickým popisem a přístupem vyzdvihujícím užívání jazyka, neboť „přihlíží jak ke struktuře, tak k funkci a dále též k situačnímu zakotvení textů“ (s. 350); výzkumy textů vystupují jako doklad toho, že gramatika vzniká z užívání jazyka (s. 370) a že na druhé straně jsou jazykové jednotky vybaveny potencemi, které zakládají jejich uplatnění v textech (s. 367).

Knihy *Textlinguistik* je zakotvena v kontextu německých (resp. německojazyčných) výzkumů a primárně se obrací na tamní vědeckou a studentskou komunitu. Zatímco německá textová lingvistika je (spolu s příspěvky ze styčných oborů) sledována a komentována takřka v úplnosti, k názorům a koncepcím badatelů „odjinud“ se přihlíží spíše výběrově a probírají se především zásadní a klasické práce. (Z českých autorů najdeme jen Viléma Mathesia a Františka Daneše; v obou případech jde o články uveřejněné v němčině.)

Samozřejmě se za těchto okolností nabízí otázka, nakolik může být kniha hodná pozornosti a užitečná i mimo německou, resp. germanistickou sféru. Nepochybně dobře poslouží tomu, kdo by chtěl získat soustavné informace o podobě a vývoji německé textové lingvistiky. Je ale také třeba zdůraznit, že celková orientace výkladů je především teoreticko-metodologická a že předkládané analýzy mají obecnější dosah, i když vycházejí z německého textového materiálu. Bázi zastávaného přístupu lze přitom charakterizovat jako výrazně antiesencialistickou a antiredukcionistickou. Autorka opakovaně poukazuje na to, že není produktivní popisovat „text vůbec“, vybavený pevně danými vlastnostmi, a spokojovat se s jednoduchými schémata a typologiemi. Proti tomu staví potřebu sledovat texty v jejich diferencovanosti a různorodosti a nahlížet na ně z perspektivy účastníků komunikace, kteří s nimi operují. Vedle toho si práce rozsáhle všimá měnících se podob textů, podmíněných hlavně specifiky elektronické komunikace. S tímto zaměřením souvisí zvolený způsob výkladu, jenž plně respektuje komplikovanost problematiky, upozorňuje na rozpory a názorové diference (podložené i velkou nejednotností terminologie) a směřuje k návrhům nových řešení. Kniha tak komplexně představuje výsledky, sporné body i úkoly výzkumů textů a působí jako výrazný impuls k dalšímu promýšlení otázek, jež jsou s nimi spjaté.⁶

LITERATURA

- ADAMZIK, K. (2004): *Textlinguistik: Eine einführende Darstellung*. Tübingen: Max Niemeyer.
- BRINKER, K. – CÖLFEN, H. – PAPPERT, S. (2014): *Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt.
- FIX, U. – ADAMZIK, K. – ANTOS, G. – KLEMM, M. (eds.) (2002): *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- GANSEL, G. (2011): *Textsortenlinguistik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- GANSEL, G. – JÜRGENS, F. (2009): *Textlinguistik und Textgrammatik: Eine Einführung*. 3. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- HABSCHIED, S. (2009): *Text und Diskurs*. Paderborn: Wilhelm Fink.
- HAUSENDORF, H. – KESSELHEIM, W. (2008): *Textlinguistik fürs Examen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- JANICH, N. (ed.) (2008): *Textlinguistik: 15 Einführungen*. Tübingen: Gunter Narr.
- MAREŠ, P. (1989): Německý úvod do lingvistické analýzy textu. *Slovo a slovesnost*, 50, s. 146–152.
- NIEHR, T. (2014): *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- SANDIG, B. (2000): Text als prototypisches Konzept. In: M. Mangasser-Wahl (ed.), *Prototypentheorie in der Linguistik: Anwendungsbeispiele – Methodenreflexion – Perspektiven*. Tübingen: Stauffenburg, s. 93–112.
- VATER, H. (2001): *Einführung in die Textlinguistik: Struktur und Verstehen von Texten*. 3., überarbeitete Auflage. München: Wilhelm Fink.

Petr Mareš

Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<petr.mares@ff.cuni.cz>

⁶ Recenze vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres č. 4, Jazyk v proměnách času, místa, kultury.